

دانشگاه فرهنگیان

فصلنامه علمی تخصصی

پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی

دوره اول، شماره دوم، زمستان ۱۳۹۸

راهنمای تدریس موثر در آموزش مطالعات اجتماعی

ارسال: ۱۳۹۸/۰۸/۰۸

جمشید میرزایی^۱

پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۰۱

چکیده

یکی از اصلی‌ترین کارکردهای نهاد آموزش، جامعه‌پذیر کردن دانش‌آموزان و تسریع در فرآیند اجتماعی شدن آنان است. کتب مطالعات اجتماعی مرتبط‌ترین کتاب درسی با مبحث اجتماعی شدن است. از طرف دیگر مبحث روش‌های تدریس یک بخش تفکیک‌ناپذیر در حرفه معلمی است. اما به نظر می‌رسد در کنار تمام متغیرها و عوامل ذیربط، یکی از دلایل غیر اثربخش بودن آموزش محتوای آموزشی در مدارس خاصه آموزش مطالعات اجتماعی، استفاده مکرر و بیش از حد از روش‌های سنتی (سخنرانی، توضیحی و...) است. در این مقاله که با روش کیفی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی تدوین شده است، ضمن نقد روش‌های سنتی تدریس (ضعف‌ها و معایبی نظیر منفعلانه بودن، غیرمنعطف بودن، یک سویه بودن، فعال مطلق بودن معلم و...)، دو مورد از مهم‌ترین راهبردهای اثربخش در تدریس مطالعات اجتماعی یعنی «راهنمای پروژه‌ها» و «راهنمای رویدادهای جاری» را بیان خواهیم نمود. در این مقاله در تحلیل راهنمای پروژه‌ها به مواردی نظیر دلایل و ضرورت و اهمیت این راهنمای در آموزش مطالعات اجتماعی، تقسیم بندی پروژه‌ها، طرح کلی پروژه‌ها، نحوه ارزشیابی از پروژه‌ها، مراحل مختلف طراحی پروژه می‌پردازیم. در تحلیل راهنمای رویدادهای جاری به موارد مهمی مانند ماهیت راهنمای رویدادهای جاری، ویژگی‌های رویدادهای جاری، اهمیت راهنمای رویدادهای جاری در آموزش مطالعات اجتماعی، چگونگی استفاده از آن در آموزش مطالعات اجتماعی، ملاک‌های اداره بحث و گفتگو درباره

۱- مدرس دانشگاه فرهنگیان و دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی دانشگاه تهران

۲ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی _____
رویدادهای جاری و... خواهیم پرداخت. از آنجا که مقاله پژوهشی حاضر از نوع پژوهش های
کاربردی است، لذا جامعه هدف و مخاطب اصلی ما دانشجو معلمان رشته علوم تربیتی در دانشگاه
فرهنگیان و معلمان مقطع ابتدایی هستند.

واژگان کلیدی: آموزش مطالعات اجتماعی، تدریس اثربخش، راهبرد پروژه ها، راهبرد
رویدادهای جاری، جامعه پذیری

مقدمه

نهاد آموزش و پرورش در کنار چهار نهاد دیگر (دین، خانواده، اقتصاد و سیاست) پنج نهاد اصلی و عمده در هر جامعه‌ای محسوب می‌شوند. در این میان نهاد آموزش «رسانه‌ی خطیر انتقال فرهنگ، معارف و دانش‌ها و نیز تعمیق ارزش‌های دینی، اخلاقی، معنوی و ملی و نیز آموزش مهارت‌های زندگی اجتماعی را به نسل‌های مختلف را در یک فرایند بلند مدت بر عهده دارد» (میرزایی و خزایی، ۱۳۹۴: ۱۱) به عبارت دیگر از اصلی‌ترین نقش‌ها و کارکردهای نهاد آموزش و نظام آموزش و پرورش، جامعه‌پذیر کردن دانش‌آموزان و فراگیران و تسریع در فرآیند اجتماعی شدن آنان است. می‌توان مدعی شد که مرتبط‌ترین کتب درسی با مبحث اجتماعی شدن (جامعه‌پذیری)، کتب مطالعات اجتماعی است که دانش‌آموزان مقطع ابتدایی در سال‌های سوم تا ششم آن‌ها را می‌خوانند. از طرف دیگر آموزش اثربخش مفاهیم و ارزش‌ها و مهارت‌های زندگی در مطالعات اجتماعی به دانش‌آموزان، نقش تعیین‌کننده‌ای در برقراری ارتباط مثبت و سازنده با دیگران و مشارکت‌پذیری آنان در فعالیتهای جمعی برای روبرو شدن با تغییرات و تحولات محیط اجتماعی در سطح محلی و جهانی دارد.

بیان مسأله

مبحث الگوها، فنون و روش‌های تدریس یک بخش تفکیک‌ناپذیر در حرفه معلمی است و می‌توان گفت عنصر ذاتی معلمی است. با نگاهی به سیر پیدایش و کاربرد نسل‌نخستین روش‌ها و الگوهای تدریس نظیر سخنرانی، توضیح و... متوجه می‌شویم که این روش‌ها برای زمانی طولانی، روش‌های پرکاربرد در عرصه آموزش و پرورش بوده‌اند؛ اما با گذشت زمان و تحولات اجتماعی و نیز ضرورت توجه و خلق روش‌های نو، به مرور زمان روش‌های سنتی از سوی صاحب‌نظران تعلیم و تربیت در معرض نقدهای گوناگون، قرار گرفتند.

از عمده‌ترین نقدهایی که می‌توان به روش‌های سنتی وارد ساخت: غیر منعطف بودن، ایستا و غیرپویا بودن، فعال مطلق بودن معلم در اجرای آن‌ها و در کلاس درس، معلم به مثابه انتقال‌دهنده اطلاعات، انباشته شدن ذهن دانش‌آموزان از انبوهی اطلاعات و

دانشتنی‌های غیر کاربردی و غیر ضروری، معلم مسئول اصلی آموزش بودن، مستمع بودن افراطی دانش آموزان، درگیر نشدن دانش آموزان در فرآیند یاددهی- یادگیری و... می باشد؛ همانطور که دیدیم مفهوم مرکزی در این نقدها، منفعل بودن دانش آموزان است.

در نقطه مقابل یادگیری منفعلانه، روش‌های یادگیری فعال قرار می‌گیرد از حدود چهار دهه پیش بحث روش‌های فعال مطرح شده و در دهه آخر قرن بیستم میلادی مورد توجه جدی صاحب نظران و پژوهشگران عرصه تعلیم و تربیت قرار گرفت. یادگیری فعال در واقع شکلی از یادگیری است که در آن، دانش آموزان از طرق فعالیت‌ها، کنش‌ها و درگیر شدن در آموزش و مباحث کلاسی، در فرآیند یادگیری حضوری فعال پیدا می‌کنند و از موضع تماشاگر خارج شده و در جایگاه بازیگر قرار می‌گیرند. به تعبیر دیگر در اینجا ما شاهد یک چرخش پارادایمی هستیم و دیگر با گزاره «معلم شاگردان» مواجه نیستیم بلکه با گزاره‌ای پویا و خلاق به اسم «معلم- دانش آموزان» روبرو هستیم. «روش‌های تدریس اثربخش به سبب برخورداری از مزایایی همچون انفرادی کردن آموزش، توجه به علایق فردی، رشد تفکر انتقادی و قدرت استدلال، در حال حاضر رایج‌ترین روش‌ها در نظام آموزش و پرورش و آموزش عالی هستند». (اصلاحی، رفاعی و جعفری، ۱۳۹۷).

با عنایت به نقدها و توضیحاتی که بیان کردیم، می‌توان گفت مسأله اصلی ما این است که علی‌رغم اینکه دیدگاه‌های جدید یاددهی- یادگیری بر نقش فعال یادگیرنده و دانش آموز انگشت تأکید می‌گذارند، ولی شواهد میدانی و یافته‌های پژوهشی متعددی نشان می‌دهد که هنوز در بسیاری از موارد، روش‌های یک طرفه و سنتی و کلاسیک مانند سخنرانی و توضیح، مهم‌ترین و رایج‌ترین روش تدریس و یاددهی در مدارس کشور و نظام آموزشی ما می‌باشد و گویی مقاومت خاصی نسبت به روش‌های جدید و کنش و صف ناپذیری به سوی روش‌های سنتی وجود دارد. لذا ضرورت دارد که دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان و نیز معلمان شاغل در مدارس ضمن آشنایی با روش‌ها و الگوهای جدید تدریس، با تأکید بر نقش کنشگرانه و فعالانه دانش آموز و نقش تسهیل‌گرانه معلم، آن‌ها را به کار ببرند.

روش پژوهش

نوشتار پژوهشی حاضر از لحاظ ماهیت پژوهش از نوع پژوهش کیفی و با رویکرد توصیفی-تحلیلی انجام شده است. زیرا از طرفی در پی توصیف و شناخت شرایط موجود (توصیف) و از طرف دیگر در پی تحلیل مفاهیم و کشف عناصر و مفاهیم اصلی در راهبردهای تدریس اثربخش است (تحلیل). در روش تحلیلی، هدف فهم و بهبود بخشیدن مجموعه مفاهیم یا ساختار مفهومی است که بر حسب آن‌ها تجربه را تفسیر می‌کنیم، مقاصد را بیان می‌داریم، مسائل را ساخت بندی می‌کنیم و پژوهش‌ها را به اجرا در می‌آوریم. تحلیل مفهوم، ناظر به فراهم آوردن تفسیرهای عینی است که برای مفاهیم کاربردی در مطالعات و طرح‌های برنامه درسی استفاده شده است (شورت، ۱۳۹۶). همچنین پژوهش حاضر از نظر هدف، در دسته تحقیقات کاربردی^۱ قرار می‌گیرد. یعنی انتظار می‌رود یافته‌های پژوهش مورد استفاده و کاربرد جامعه هدف (معلمان و دانشجو معلمان دانشگاه فرهنگیان) قرار گیرد.

مبانی نظری

با عنایت به اهمیت و نقش روش‌های فعال تدریس، می‌توان گفت که در بخش چهارچوب نظری و الگوهای مفهومی می‌توان به نظریات متعددی اشاره کرده که در اینجا با توجه به محدودیت‌ها به طور مختصر به چند نظریه اشاره می‌شود:

۱. رویکردهای تدریس در چارچوب عمومی ماکر^۲ (۵ سر واژه اصلی است که در ادامه می‌آید): دو نفر از صاحب‌نظران تعلیم و تربیت به نام‌های ج.د. فسترماخر و ج.ف. سولتیز^۳ (۲۰۰۹) در الگوهای تدریس از پنج عنصر و مؤلفه مهم یاد می‌کنند که عبارتند از: ۱. روش^۴ (مهارت‌ها و فنون تدریس)، ۲. آگاهی^۵ از شاگردان (آنچه معلم از علائق، دغدغه‌های

۱- معمولاً پژوهش‌ها را از حیث هدف، به سه گروه بنیادی، توسعه‌ای و کاربردی دسته‌بندی می‌کنند.

2 -Maker

3 - Fenstermacher and Soltis

4 - Method

5 - Awareness

شخصی و... دانش آموزان می‌داند،^۳ دانش محتوا^۱ (اینکه چه دانشی در چه سطحی باید تدریس شود)^۴ هدف و مقصد^۲ (که ایده‌های تدریس را تو صیف می‌کنند و مبانی فلسفی معلم را نشان می‌دهند) و^۵ روابط^۳ که بین معلم و شاگردان برقرار است (اشاره به روابط مؤثر بین معلم و شاگردان و فراگیران). (Fenstermacher and Soltis, 2009)

۲. **تدریس اثربخش:** پ. جورنی (۲۰۰۷) پنج مؤلفه و عنصر اصلی در تدریس اثربخش را شناسایی کرده و بر این باور است که هر تدریس اثربخش باید شامل موارد زیر باشد: ۱. دانش، علاقه و مسئولیت‌پذیری معلم ۲. فعالیت‌های ارزیابی که یادگیری با کمک تجارب را تشویق می‌کند ۳. فعالیت‌های کلاسی که یادگیری را تشویق می‌کند ۴. تعامل اثربخش بین معلمان و شاگردان و ایجاد محیطی که یادگیری از طریق تجربه را محترم بداند و آن را تشویق و تأیید کند ۵. بازخورد اثربخشی که فرآیند یادگیری را در کلاس درس فراهم می‌کند (Gurney, 2007). هاویتا و همکاران (۲۰۰۱) نیز چهار بُعد و ساحت برای تدریس اثربخش پیشنهاد می‌کنند که عبارتند از: علاقه و اشتیاق، وضوح و روشنی مطالب، سازماندهی و جو مثبت کلاس درس (Havita, Barak & Simhi, 2001).

۳. **آموزش بانکی و آموزش مبتنی بر طرح ۵ سأل:** پائولو فریره^۴ (۱۹۹۷-۱۹۲۱) متفکر انتقادی و نویسنده برزیلی و صاحب آثار معروفی چون «آموزش ستمدیدگان»، «آموزش شناخت انتقادی»، «آموزش در جریان پیشرفت» و... است. فریره بر این باور است که «آموزش و پرورش باید آگاهی دانش‌آموزان را افزایش دهد تا نسبت به جهان فعال باشند نه منفعل و این امر ممکن نیست مگر اینکه به آنان آموزش داده شود که آزادانه فکر کنند و دائماً سؤال کنند و با نگاهی انتقادی به آنچه یاد می‌گیرند، معنا دهند. فریره با تحلیل رابطه معلم-شاگرد در آموزش سنتی، از ماهیت "نقلی"^۵ آن پرده برمی‌دارد. به نظر او آموزش و پرورش سنتی از بیماری نقل رنج می‌برد. وظیفه معلم صرفاً پرکردن

1 - Knowledge of content
2 - Ends
3 - Relationship
4 - Paulo Freire.
5 - Narrative

_____ راهبردهای تدریس موثر در آموزش مطالعات اجتماعی ۷

ذهن دانش‌آموزان از مطالبی است که اساساً با تجربیات وجودی و عینی آنان بیگانه است. به عقیده فریره تعلیم و تربیت رایج در مدارس، عمل ذخیره کردن اطلاعات است که معلم ذخیره‌کننده و شاگردان انبارند. فریره آموزش و پرورش سنتی را "آموزش بانکی" می‌خواند که در آن دانش‌آموزان ابزارها و امکانات مناسبی برای سرمایه‌گذاران تلقی می‌شوند. در این روش دانش‌آموزان خزانه‌ای هستند که سرمایه‌ای به آن‌ها سپرده می‌شود، بدون آنکه به آن عمل کنند. آن‌ها همچون یک بانک فقط حافظ این سرمایه‌اند. در آموزش بانکی همواره بر تضاد میان معلم و شاگرد تأکید می‌شود. فریره در مقابل آموزش بانکی نوعی آموزش فعال به نام "آموزش طرح مسأله" را پیشنهاد می‌کند که در آن به جای اعلامیه، گفتگو و به جای انتقال صرف اطلاعات، معرفت و شناخت می‌نشیند. در این موقعیت آموزشی دیگر معلم تنها کسی نیست که درس می‌دهد بلکه خود او نیز در بحث با شاگردان یاد می‌گیرد. شاگردان و معلم هر دو مسئول جریانی هستند که با هم در آن رشد می‌کنند (امام جمعه و همکاران، ۱۳۹۰).

۴. آموزش انتقادی مطالعات اجتماعی: هدف از آموزش و تدریس مطالعات اجتماعی باید جستجوگری برای حقیقت و ادراک مفاهیم باشد نه به خاطر سپاری مفاهیم و مطالب. حقایق و مفاهیم باید به شکلی نقادانه به آزمون گذاشته شوند؛ لذا مطالعات اجتماعی باید به عنوان اشاعه دهنده تفکر و روحیه انتقادی عمل کند و اندیشه را جایگزین تلقین نماید (McKutcheon, 1995). آموزش و پرورش انتقادی روشی است که به دانش‌آموزان اجازه می‌دهد تا منتقدانه جهان‌شان را درک کرده و به عنوان یک انسان در تغییر جهان خود دخالت سازنده داشته باشند. از این رو آموزش و پرورش انتقادی پیشنهادهایی را برای تغییر ارائه می‌دهد که گرچه نمی‌توان عیناً آن‌ها را پیاده‌سازی کرد اما افراد با توجه به شرایط می‌توانند برای تغییر خود و جهان‌شان از آن استفاده کنند (Monchinski, 2008).

در انتهای بحث‌های نظری باید گفت که «در نظریه‌های سنتی تدریس و آموزش بیشترین تأکید بر آموزش دهنده است. اما در نظریه‌های جدید، تدریس به عنوان یک

۸ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
فرآیند چندجانبه و تعاملی تعریف شده که نقش آموزش دهنده صرفاً یک تسهیل گر است»
(اسدی و غلامی، ۱۳۹۵: ۱۱۴).

مروری بر تحقیقات پیشین

۱. اسکندر فتحی آذر و همکاران (۱۳۹۷) پژوهشی را با عنوان «بررسی اثربخشی الگوی آموزشی و پرسش و پاسخ در درس مطالعات اجتماعی پایه پنجم بر درک مفاهیم و تفکر انتقادی دانش آموزان» انجام داده‌اند که در بخش کمی (تأثیر الگوهای طراحی شده بر درک مفاهیم علمی و تفکر انتقادی) و در بخش کیفی (سنتز پژوهی و پژوهش تلفیقی) به نتایج قابل تأملی رسیده‌اند: یافته‌های به دست آمده در بخش کیفی پژوهش نشان می‌دهد که نتایج تحقیق منجر به طراحی الگویی شد که شامل هفت بعد مبانی، اصول و فنون و راهبردها، مراحل، انواع پرسش، اهداف و ارزشیابی شده است؛ نتایج کمی پژوهش نشان می‌دهد که الگوی طراحی موجب افزایش تفکر انتقادی و درک مفاهیم در گروه آزمایش در درس مطالعات اجتماعی شده است.

۲. فیروز محمودی و افسانه صادقی (۱۳۹۷) پژوهشی را با عنوان «فرا تحلیل اثربخشی روش‌های تدریس فعال بر پیشرفت تحصیلی دانش آموزان» انجام داده‌اند؛ یافته‌های پژوهشی ایشان نشان می‌دهد که روش‌های تدریس فعال تأثیر مثبت و معنی‌داری بر پیشرفت تحصیلی دانش آموزان با اندازه اثر بالا دارد و طبق معیار کوهن این تأثیر در حد زیاد ارزیابی می‌شود. به طور کلی، استفاده از شیوه‌های تدریس فعال باعث پیشرفت تحصیلی و یادگیری معنی‌دار می‌شود و در نتیجه آن انتقال یادگیری به جهان خارج افزایش می‌یابد.

۳. فریبرز درتاج (۱۳۹۲) تحقیقی را با عنوان «مقایسه تأثیر دو روش آموزش به شیوه سنتی و بازی بر انگیزه و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان» انجام داده و به این نتیجه رسیده که اگر روش‌های فعال تدریس با همه شرایط صحیح آن انجام شود، منتج به پیشرفت تحصیلی، یادگیری معنادار و نفوذ مطالب کشف شده در عمیق‌ترین سطوح یادگیری می‌شود.

۴. صابر عبدالملکی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی از نوع کیفی و با رویکرد پدیدارشناختی و با عنوان «مؤلفه‌های اثرگذار بر تدریس اثربخش معلمان؛ مطالعه موردی

معلمان پایه پنجم شهر تهران» به این نتیجه رسیده‌اند که شش مؤلفه‌ی مؤثر در تدریس اثربخش معلمان عبارتند از: ویژگی‌های اخلاقی و شخصیتی معلمان، ویژگی‌های تخصصی معلمان، مهارت‌های تدریس، ارزشیابی آموزشی، کنش روان‌شناسانه و مدیریت کلاس.

۵. عرفانی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «تدوین و اعتباریابی پرسشنامه تدریس اثربخش آموزگاران» به این نتیجه رسیده‌اند که تدریس اثربخش معلمان شامل هشت مؤلفه‌ی بسیار مهم است که عبارتند از: جامعه‌نگری در تدریس، شناسایی و حل مشکلات یادگیری، ایجاد جو یادگیری مشارکتی، تهیه طرح درس، ارزشیابی (روش کیفی و توصیفی)، ایجاد روحیه و جو مثبت در کلاس درس، مدیریت زمان کلاس، استفاده از تقویت‌کننده‌های مثبت.

۶. پاول اِگن ۱ و دُن کاوچک (۲۰۱۰) به این نتیجه رسیده‌اند که مهارت‌های اصولی موردنیاز معلمان در کلاس درس بر چندین عامل استوار است و روش پرسش و پاسخ کلاسی یکی از آن‌ها است و یکی از اصول اساسی در عرصه آموزش این است که معلم بتواند شاگردان را در فرآیند یادگیری کلاس درگیر کند و این روش یکی از پرکاربردترین روش‌ها برای افزایش مشارکت دانش‌آموزان و کنش متقابل آن‌ها با معلم است (Eggen & Kauchack, 2010).

۷. کوجو کاریو و بات نارو، پژوهشی با عنوان «پرسشگری ابزار تفکر انتقادی» انجام داده‌اند. یافته‌های پژوهش این دو نفر نشان می‌دهد که در طول ۲۵ سال گذشته در عرصه تعلیم و تربیت یکی از مهم‌ترین ابزارها برای خلق تفکر انتقادی، پرسشگری بوده است (Cojocariu & Butnaru: 2014).

۸. یافته‌های پژوهشی رینک و هال (۲۰۰۸) نشان می‌دهد که تدریس اثربخش شامل زمان یادگیری آموزشگاهی، نقش‌های مدیریتی، ارتباطات و مهارت‌های تدوین محتوا توسط معلم است (Rink & Hall, 2008).

یافته‌های پژوهش

در این بخش با توجه با نقدی که نسبت به روش‌های سنتی و کلاسیک تدریس نظیر سخنرانی و توضیحی شد که به سبب یک طرفه بودن جریان تدریس و انفعال دانش‌آموزان، اثربخشی کمتری دارند. دو مورد از مهم‌ترین راهبردها و رهیافت‌های نو و اثربخش در آموزش و یادگیری مطالعات اجتماعی را بیان می‌کنیم که عبارتند از: ۱- راهبرد پروژه‌ها، ۲- راهبرد رویدادهای جاری^۲.

۱- راهبرد پروژه‌ها

۱-۱) تعریف پروژه

«معمولاً پروژه دانش‌آموزی به فعالیت‌هایی گفته می‌شود که بر اساس هدف‌های برنامه درسی طراحی می‌شود و تا حدودی پیچیده‌تر از تکالیف معمولی است و دانش‌آموزان به طور انفرادی یا گروهی آن را انجام می‌دهند. عنوان فعالیت‌ها می‌تواند توسط معلم یا دانش‌آموز یا با هم فکری هر دو انتخاب شود. محل انجام فعالیت ممکن است کلاس، خارج از کلاس یا ترکیبی از هر دو باشد. فعالیت‌های پروژه‌ای برای دانش‌آموزان فرصتی فراهم می‌آورد تا مهارت‌های بهتر زندگی کردن و توانایی برخورد با مسائل زندگی را کسب کنند» (رستگار، ۱۳۸۹: ۵۹).

۱-۲) دلایل استفاده از راهبرد پروژه

- ۱- کار پروژه‌ای موجب رشد و پرورش این دسته از مهارت‌ها و توانایی‌ها می‌شود:
 - الف) مهارت در به کارگیری دانش و اطلاعات و خبرگی در حل مسائل مختلف.
 - ب) توانایی کار کردن با دیگران (کار گروهی).
 - پ) تفکر واگرا و هم‌گرا از طریق بها دادن به الهامات شهودی و جرقه‌های ذهنی آنی به موازات پرورش تفکر منطقی و طی مراحل گام به گام در حل مسأله.
 - ت) خودتنظیمی و احساس مسئولیت، به علت دانش‌آموز محور بودن کار، در صورت موفقیت یا شکست.

ث) قابلیت بروز خلاقیت، جرأت و جسارت دادن به بچه‌ها و تقویت روحیه فداکاری.

ج) پرورش توانایی تجسم، پیش بینی و حدس و گمان.

۲- کار پروژه‌ای از آن جهت که مسئولیت کار را به خود دانش‌آموزان می‌سپارد و جریان یادگیری به وسیله خود آنان هدایت می‌شود، ارزشمند است؛ گرچه سایر روش‌های تدریس نیز ممکن است جنبه‌های فوق را پرورش دهند اما شیوه پروژه‌ای به لحاظ در هم آمیختن همه آن‌ها برای کسب توانایی در تکمیل پروژه، ارزش فوق‌العاده‌ای دارد (فلاحیان و همکاران، ۱۳۸۹).

۳-۱) تقسیم‌بندی پروژه‌ها از جهت نوع انجام و اجرا

پروژه‌های دانش‌آموزی را می‌توان بر حسب نوع و نحوه انجام و اجرا به دو دسته انفرادی و گروهی تفکیک کرد:

پروژه‌های انفرادی: در این شکل از انجام پروژه‌ها، دانش‌آموزان و فراگیران به طور فردی پروژه خود را اجرا می‌کنند. مثلاً از هر کدام از دانش‌آموزان خواسته می‌شود یک پرسش‌نامه جمعیت‌شناختی (سن، جنس، شغل، سواد و...) از اعضای خانواده یا خویشاوندان خود تهیه کنند و به کلاس بیاورند. در روش انفرادی تأکید بر استقلال فکری، خود اتکایی، بروز نبوغ و خلاقیت، توانایی حل مسأله، کسب مهارت‌های زندگی، مواجه شدن با واقعیت‌های زندگی و ... است.

پروژه‌های جمعی و گروهی: در این شکل از انجام پروژه‌ها، دانش‌آموزان و فراگیران گروه‌بندی می‌شوند و به طور جمعی پروژه خود را اجرا می‌کنند. مثلاً از گروه‌های دانش‌آموزان خواسته می‌شود درباره درس مورد نظر، یکی از گروه‌ها یک روزنامه دیواری تهیه کند، گروه دیگر چند کلیپ (نماهنگ) مرتبط با موضوع جهت نمایش به کلاس بیاورد، گروه دیگری در مورد آن موضوع با چند نفر مصاحبه کند و نتیجه مصاحبه (مکتوب، صوتی یا تصویری) را به کلاس گزارش دهد.

«مزیت پروژه‌های گروهی این است که امکان رشد فکری، اخلاقی، زبانی و تعامل اجتماعی برای دانش‌آموزان پدید می‌آورد و موجب می‌شود آن‌ها افکار خود را با هم در

۱۲ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
میان بگذارند، تشریک مساعی کرده، اختلاف نظر پیدا کنند، به چاره جویی دست بزنند و ابعاد فکری و اجتماعی خود را رشد دهند» (همان).

در مورد پروژه‌های گروهی و دسته جمعی، معلم باید به این نکته توجه داشته باشد که پروژه به شکل صوری و ظاهری انجام نشود و واقعاً همه اعضای گروه درگیر پروژه شوند. چه بسا در تهیه یک روزنامه دیواری گروهی، سایر اعضای گروه فقط هزینه‌ها و سهم ریالی خود را پردازند و همه کارهای گروه نظیر جمع‌آوری مطالب، نوشتن، ترکیب کردن و ... بر دوش یک نفر بیافتد.

۴-۱) تقسیم بندی پروژه‌ها از جهت ویژگی‌ها

پروژه‌های درسی در حوزه مطالعات اجتماعی را می‌توان برحسب ویژگی و مختصات پروژه به چهار دسته کلی تقسیم کرد:

۴-۱-۱) **پروژه‌های خدماتی:** هدف کلی از پرداختن به این نوع پروژه‌ها، ارائه خدمت به افراد یا گروه‌های نیازمند دریافت امداد و کمک (جامعه هدف) است. مثلاً در یک منطقه مهاجر پذیر مانند شهر تهران و شهرستان‌های اطراف آن که به نسبت دیگر مناطق کشور مهاجر پذیرتر هستند و از اکثر نقاط کشور هم در آن مهاجر وجود دارد، دانش‌آموزان دو زبانه‌ایی هستند که هنوز به خوبی با شرایط محیط خو نگرفته‌اند. در این حالت دانش‌آموزان پایه‌های پنجم یا ششم می‌توانند یک سری بسته‌های خدماتی (نقشه محله یا منطقه، اسامی کادر مدرسه و ...) به آن‌ها ارائه بدهند و شرایط آنان را برای تطبیق و سازگاری بیشتر فراهم کنند.

۴-۱-۲) **پروژه‌های تولیدی:** هدف کلی از پرداختن به این نوع پروژه‌ها ترغیب و تشویق دانش‌آموزان به ساختن و تولید کردن است. برای مثال از دانش‌آموزان خواسته می‌شود؛ نمونک (ماکت) یک زندگی روستایی یا عشایری را بسازند.

۴-۱-۳) **پروژه‌های مسأله محور:** هدف کلی از پرداختن به این نوع پروژه‌ها درگیر شدن و مواجه شدن با مسائل واقعی در محیط (اعم از مدرسه، منطقه، استان یا کشور) است. این مسأله ممکن است کمبود آب، کمبود امکانات ورزشی مدرسه، فراوانی زباله در محیط زندگی شهروندان، کیفیت پایین محصولات فروشگاه (بوفه) مدرسه و

...باشد. در این موقعیت‌ها دانش‌آموزان در شکل یک پروژه گروهی موضوع را بررسی کرده، به فکر کردن و داشته می‌شوند، راه حل و راهکار ارائه می‌دهند، پیشنهاد عملیاتی مطرح می‌کنند و...

۴-۴-۱) **پروژه‌های در سطح مدرسه و محلی:** هدف کلی از پرداختن به این نوع پروژه‌ها مشارکت کردن همه دانش‌آموزان یک مدرسه و کادر آموزشی و اجرایی مدرسه در یک موضوع عمومی مانند حوادث مربوط به چهارشنبه آخر سال، مراسم روز درختکاری و... است. «این پروژه‌ها قابلیت اعجاب‌انگیزی در بسیج کردن کل مجموعه دارد و همبستگی و همدلی خوبی را در محیط مدرسه به وجود می‌آورند که از هیچ طریق دیگری نمی‌توان به آن دست یافت» (همان).

۵-۱) طرح کلی پروژه‌ها

اگر معلمان بخواهند از راهبرد پروژه‌ها در درس مطالعات اجتماعی استفاده کنند در طراحی پروژه‌ها باید به مراحل زیر توجه کنند:

- ۱- انتخاب تم یا موضوع پروژه.
- ۲- شناسایی و بررسی زمینه‌ها جهت آموزش حوزه‌های مطالعات اجتماعی.
- ۳- تعیین اهداف و انتخاب منابع در اجرای پروژه‌ها.
- ۴- نحوه ارزشیابی از پروژه‌ها.

در ادامه به توضیح هر کدام از مراحل فوق می‌پردازیم:

۱-۵-۱) انتخاب تم یا موضوع پروژه

مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس چندین تم یا موضوع و مضمون تدوین شده است و از یک نگاه و رویکرد تماتیک (مضمون محور) برخوردار است. منظور از تم یا حوزه موضوعی در کتب مطالعات اجتماعی؛ اندیشه‌های بنیادین و محوری در این رشته می‌باشد که موضوعات مختلف بر مدار آن اندیشه‌ها سامان یافته باشند. وقتی از تم سخن می‌گوییم یعنی موضوعات و مفاهیم تاریخی، اجتماعی، جغرافیایی، اقتصادی و زیست محیطی که در قالب تماتیک یا مضمونی مطرح می‌شوند. برای نمونه درس ۱۴ کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم ابتدایی با عنوان «برنامه‌ریزی برای اوقات فراغت» را در نظر

۱۴ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی

بگیرید. این درس با چهار راهبرد موضوعی (نظام اجتماعی، فرهنگ و هویت، زمان، تداوم و تغییر، مکان و فضا) مرتبط می باشد و همپوشانی دارد. در اینجا باید دو نکته را یادآور شد اول اینکه معلمان حتی الامکان تم و موضوع را برای دانش آموزان انتخاب نکنند بلکه دانش آموزان دست به انتخاب بزنند و معلم نقش ناظر، راهنما، هدایت گر، مشاور و تسهیل گر را بر عهده بگیرد. نکته دیگر اینکه معلمان در راهبرد پروژه به دو سوال اساسی باید پاسخ بدهند:

۱- این پروژه تا چه اندازه با اهداف درسی و محتوای آموزشی و راهبرد های

آموزشی ارتباط دارد؟

۲- تا چه اندازه شناخت ها، مهارت ها و نگرش ها (علاقه مندی) را در دانش آموزان

خلق و تقویت می کند؟

۲-۵-۱) شناسایی و بررسی زمینه ها جهت آموزش حوزه های مطالعات اجتماعی

مجدداً به درس ۱۴ کتاب مطالعات اجتماعی سال ششم با عنوان «برنامه ریزی برای اوقات فراغت» مراجعه می کنیم. این درس قابلیت خوبی به عنوان یک راهبرد پروژه برای اهداف درس مطالعات اجتماعی دارد. در این واحد یادگیری دانش آموزان با طیف وسیعی از موضوعات برای گذران اوقات فراغت نظیر اخلاق و معنویت (شرکت در کلاس های قرآن)، مشارکت اجتماعی (شرکت در کلاس های جمعیت هلال احمر)، هنر و سرگرمی (طراحی و نقاشی)، سیر و سفر (زیارت و مسافرت)، مطالعه و مهارت آموزی (مطالعه کتب و مجلات، کلاس های رایانه و تایپ)، بازی و ورزش (مسابقات ورزشی و بازی های فکری) آشنا می شوند. در این درس به چند بازی قدیمی و تاریخی مانند چوگان و نیز بازی هایی مانند قایم باشک (قایم موشک)، گرگم به هوا، نون بیار کباب ببر، عمو زنجیرباف که اکنون چندان مرسوم نیستند و به نوعی دچار مهجوریت و فراموشی شده اند، پرداخته شده است. به عبارت دیگر دانش آموزان هم با بازی های مهارتی و حرکتی آشنا می شوند و هم به نوعی با فرهنگ عامه آشنا می شوند. در تکمیل پروژه از یکی از گروه های کلاس خواسته می شود که مصاحبه با افراد مسن و باتجربه در مورد بازی های قدیمی که اکنون چندان مرسوم نیست (مانند هفت سنگ، الک دولک و...) را انجام دهد و گزارش

آن را به کلاس ارائه کند و گروهی دیگر بعضی بازی‌های محلی و قومی یکی از مناطق کشور را معرفی و به کلاس گزارش کند و... .

در انتهای درس از یک سو دانش‌آموزان با نهادهای اجتماعی مرتبط با گذران اوقات فراغت نظیر کتابخانه‌ها، سینماها، بوستان‌ها، باشگاه‌ها، ورزشگاه‌ها، شهر بازی‌ها، فرهنگسراها و مساجد آشنا می‌شوند و از سویی دیگر با قوانین و مقررات نهادهای مختلف آشنا می‌گردند. مقرراتی مانند رعایت نظم، تهیه بلیط، رعایت بهداشت، مراقبت از اموال عمومی، دست نزدن به اشیا و وسائل، رعایت سکوت و... .

در این پروژه درسی ۴ حوزه مهم و راهبرد موضوعی مطالعات اجتماعی پوشش داده می‌شود:

- ۱- فضا و مکان (فرهنگسراها، ورزشگاه‌ها، سینماها)؛
- ۲- نظام اجتماعی (مسجد به عنوان نهادی مذهبی، فرهنگسرا به عنوان نهادی فرهنگی، مؤسسات آموزش فنی و حرفه‌ای به عنوان نهادی اقتصادی)؛
- ۳- فرهنگ و هویت (بازی‌های قومی و محلی، بازی‌های تاریخی، مجالس نقالی خوانی)؛
- ۴- زمان، تداوم و تغییر (تماشای مسابقات زورآزمایی و تغییر آن به تماشای مسابقاتی نظیر کشتی، رایج شدن مسابقات و ورزش‌های جدید مانند فوتبال) (میرزایی، اکار و کریمی منش، ۱۳۹۴).

۳-۵-۱) تعیین اهداف و انتخاب منابع در اجرای پروژه‌ها

معلم و دانش‌آموزان باید هدف (اهداف) پروژه را بدانند و نیز معلم باید منابع، مدل و اشیا و دیگر مواردی را که به نوعی به یادگیری و اجرای پروژه کمک می‌کند، معرفی کند. یکی از منابعی که در اینجا به دانش‌آموزان در راهبرد پروژه کمک فراوان و قابل توجهی می‌کند، والدین هستند. کمک والدین به فرزندان شان در انجام پروژه بسیار مؤثر است. البته پیش از آن والدین باید درباره اهداف برنامه و پروژه درسی مطالعات اجتماعی در برنامه درسی فرزندان شان توجیه شوند. هدف از این کار این نیست که اولیا تکالیف فرزندان شان را انجام دهند. یک باور غلط در نظام تعلیم و تربیت ما (خانواده و مدرسه) وجود دارد که مشارکت اولیا در امر تعلیم و تربیت به انجام تکالیف فرزندان تقلیل داده شده است. مثلاً در درس انشا، والدین به جای اینکه کودک خود را راهنمایی کنند و

سرخط یا ایده بدهند، خودشان متن انشا را می‌نویسند یا در بهترین حالت متن انشا را قرائت می‌کنند و فرزندشان آن را می‌نویسند. گاهی اوقات در انجام تکالیف عملکردی و مهارتی مانند ساخت نمونک (ماکت)، مدل و... والدین خودشان آن را برای فرزندانشان می‌سازند. با این گونه رفتارها ما به اهداف آموزشی و پرورشی خود نمی‌رسیم. به نظر می‌رسد بهتر است که در ابتدای سال تحصیلی معلم جلسه‌ای توجیهی برای والدین برگزار کند و عنوان کند که هرگاه تکلیف عملکردی درسی به آنان ارجاع می‌شود، منظور حل کردن و نوشتن و انجام دادن آن نیست؛ بلکه منظور و هدف از این کار راهنمایی کردن، دادن اطلاعات بیشتر، فراهم کردن زمینه و مقدمات انجام پروژه و... است. در این میان معلم باید به تفاوت‌های فردی بین دانش‌آموزان و نیز تفاوت‌های فردی والدین (سطح سواد و تحصیلات، شغل، موقعیت اجتماعی و...) توجه کند.

کمک کردن والدین در انجام پروژه درسی هم فرصت است و هم تهدید. اگر آنان فرزندان شان را هدایت و راهنمایی کنند و سر نخ بدهند، فرصت است و اگر خودشان از روی ندانستن و یا دلسوزی پروژه را انجام دهند، تهدید است. مثلاً کسب اطلاعاتی از بازی‌های مرسوم در گذشته را که اکنون کمتر رایج است، در نظر بگیرید؛ در این مورد انجام مصاحبه، تحقیق و نوشتن گزارش را خود دانش‌آموز انجام دهد و معرفی کردن وی به یکی از اقوام با تجربه و مسن و یا ارائه و در اختیار گذاشتن عکس‌ها و تصاویر قدیمی را والدین به عهده بگیرند.

۴-۵-۱) نحوه ارزشیابی از پروژه‌ها

در پایان کار، معلم به دانش‌آموزان این فرصت را بدهد که گزارش پایانی و خروجی پروژه خود را ارائه بدهند. دانش‌آموزان می‌توانند از روش سخنرانی و توضیحی یا نمایش اسلاید و پرده نگار (پاور پوینت) و... استفاده کنند. البته در کنار معلم می‌توان از سایر دانش‌آموزان (فردی یا گروهی) در کار ارزشیابی استفاده کرد. در این مورد برای پرهیز از ارزشیابی کلی و غیر واقع بینانه باید از نمونه برگ و چک لیست (سیاهه) که معیارهای مختلف ارزشیابی در آن درج شده باشد، استفاده کرد تا دانش‌آموزان بهتر بتوانند کار هم کلاسی‌هایشان را ارزشیابی کنند. در پایان گزارش پروژه نیز یک فرصت کوتاه پرسش و

_____ راهبردهای تدریس موثر در آموزش مطالعات اجتماعی ۱۷

پاسخ فراهم گردد؛ چرا که یکی از اهداف مطالعات اجتماعی پرورش مهارت تفکر انتقادی، قدرت پرسشگری در دانش‌آموزان است و دانش‌آموزان ارائه‌دهنده گزارش نیز باید بتوانند جواب بدهند، استدلال کنند، اقناع کنند... «معلمانی که از راهبرد پروژه در آموزش خود استفاده می‌کنند، معتقدند که کار پروژه نسبت به آموزش نظام دار به دانش‌آموزان شایستگی، مسئولیت‌پذیری و اعتماد به نفس بیشتری می‌بخشد» (فلاحیان و همکاران: ۱۳۸۹).

۲) راهبرد رویدادهای جاری

۲-۱) ماهیت رویدادهای جاری

یکی از مهم‌ترین و جدیدترین راهبردهای آموزشی در آموزش و تدریس مطالعات اجتماعی، توجه به راهبرد رویدادهای جاری است. هر آنچه در یک اجتماع محلی یا منطقه‌ای و یا جوامع شهری و کشوری و یا سطوح بالاتر مانند قاره‌ای و جهانی رخ می‌دهد و به وقوع می‌پیوندد، می‌توان آن‌ها را رویدادهای جاری تلقی کرد. معلم در انتخاب رویدادهای جاری در فرایند تدریس باید تناسب آن رویداد با اهداف درس و محتوای آموزشی مورد نظر را لحاظ کند.

۲-۲) ویژگی‌ها و مختصات رویدادهای جاری

- ۱- **واقعی بودن**؛ رویدادهای جاری پیرامون زندگی ما و فراگیرندگان، مسائلی واقعی‌اند و خارج از ذهن ما جریان دارند و به همین دلیل، قابل شناخت هستند.
- ۲- **قابل مشاهده بودن**؛ رویدادهای جاری به دلیل واقعی بودن، عینی و قابل مشاهده‌اند و در نتیجه از سنخ انتزاعی و ذهنی محسوب نمی‌شوند و فاقد مشکلات شناختی این قبیل مفاهیم انتزاعی‌اند.
- ۳- **چند بعدی بودن**؛ رویدادهای جاری به دلیل ماهیت، دارای چند بعدند و این، همان ماهیت پدیده‌های اجتماعی است؛ پس، این رویدادها می‌توانند کانون یا هسته خوبی برای تلفیق موضوعات مختلف مورد نظر باشند (همان).

۲-۳) چگونگی استفاده از رویدادهای جاری در آموزش مطالعات اجتماعی

در اینجا به نحوه چگونگی استفاده از رویدادهای جاری در فرایند آموزش مطالعات اجتماعی می‌پردازیم. اولین نکته‌ای که باید در نظر بگیریم این است که رویدادهای جاری

۱۸ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
مورد نظر با واحد درسی ما و محتوای آموزشی آن تا چه حد هم پوشانی دارد؟ دومین نکته
اینکه این رویداد تا چه اندازه با راهبردهای موضوعی پنجگانه مطالعات اجتماعی (۱- فضا
و مکان، ۲- زمان، تداوم و تغییر، ۳- هویت و فرهنگ، ۴- نظام اجتماعی و ۵- منابع و
فعالیت‌های اقتصادی) مرتبط است؟ در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان رویدادهای جاری را
بر حسب موضوع و محتوا و مضمون به ۴ حوزه اصلی تفکیک و تقسیم‌بندی کرد:

۱- رویدادهای جاری طبیعی؛

۲- رویدادهای جاری اقتصادی و اجتماعی؛

۳- رویدادهای جاری فرهنگی؛

۴- رویدادهای جاری سیاسی.

در ادامه به توضیح هر کدام از این رویدادها و اهمیت آن در آموزش مطالعات اجتماعی
می‌پردازیم.

۱-۳-۲) **رویدادهای جاری طبیعی**؛ اخبار رویدادهای مرتبط با مخاطرات طبیعی مانند
سیل، زلزله، طوفان، آتشفشان، آلودگی آب، آلودگی خاک، آلودگی هوا و نیز برف و
باران و تگرگ و سایر پدیده‌های جوی و اقلیمی در این حوزه قرار می‌گیرد.
مثال: زلزله ۴٫۲ ریشتری کردستان را لرزاند (خبرگزاری
مهر، ۱۳۹۸/۱۱/۲۸، کد خبر: ۴۸۵۵۲۴۶). می‌توان این پرسش‌ها
را مطرح کرد: زلزله در کدام منطقه از کشورمان اتفاق افتاده
است؟ کدام گروه‌های امدادی برای کمک به منطقه اعزام
شده‌اند؟ چه میزان خسارت وارد شده است؟ و وضعیت کنونی
زلزله زدگان چگونه است؟

۲-۳-۲) **رویدادهای جاری اقتصادی و اجتماعی**؛ (اخبار رخدادهای مربوطه مانند
اشتغال و بیکاری، گروه‌های صنفی و شغلی و حرفه‌ای، صادرات و واردات، تولید و عرضه
کالا و خدمات، افتتاح یک واحد تولیدی، تعطیلی یک واحد نانوايي به دلیل تخلف در
این حوزه قرار می‌گیرد.

مثال: معاون امور زراعت وزیر جهاد کشاورزی از کاشت بذر گندم در بیش از شش میلیون هکتار از اراضی در سال زراعی جاری در کشور خبر داد (ایسنا، ۱۳۹۳/۱۱/۱۸، کد خبر: ۹۳۱۱۱۸۱۰۲۵۷). می‌توان این پرسش‌ها را - مرتبط با درس ۶ از کتاب مطالعات اجتماعی ششم با عنوان: محصولات کشاورزی از تولید تا مصرف - مطرح کرد: کشت گندم چه اهمیتی در زندگی مردم دارد؟ گندم بیشتر در کدام استان‌های کشور کشت می‌شود؟

۳-۳-۲) **رویدادهای جاری فرهنگی**؛ (اخبار مربوط به وقایع و رخداد‌های فرهنگی نظیر فرارسیدن ایام نوروز، ایام عزاداری عاشورای حسینی، جشنواره فیلم فجر و رشد، نمایشگاه بین‌المللی کتاب در این حوزه قرار می‌گیرد).

مثال: ۱۷۹ بنای تاریخی همدان مرمت شد (تسنیم، ۱۳۹۸/۰۲/۲۴، کد خبر: ۲۰۱۱۱۱۱۲). می‌توان این پرسش‌ها را در ارتباط با درس ۱۱ مطالعات اجتماعی چهارم (سفری به شهر باستانی همدان) مطرح کرد: آیا تا به حال به شهر همدان مسافرت رفته‌اید؟ کدام آثار باستانی همدان را دیده‌اید؟ آیا چیزی از گنج‌نامه می‌دانید؟

۴-۳-۲) **رویدادهای جاری سیاسی**؛ (اخبار مربوط به دولت و مجلس، انتخابات ریاست جمهوری، انتخابات مجلس شورای اسلامی، انتخابات شورای شهر، اخبار بین‌المللی).

مثال: نتایج نهایی انتخابات افغانستان؛ اشرف غنی رئیس‌جمهور شد (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۸/۱۱/۲۹، کد خبر: ۲۲۰۵۶۷۱) و می‌توان این پرسش‌ها را در مورد افغانستان (مرتبط با درس ۱۹ مطالعات اجتماعی ششم با عنوان همسایگان ما) مطرح کرد: افغانستان در کدام سمت کشور ما قرار دارد؟ مردم کشور ما و افغانستان چه شباهت‌هایی دارند؟

از رویدادهای جاری منعکس شده در رسانه‌های خبری می‌توان به شیوه‌های مختلف استفاده کرد. «بهتر است معلمان روزنامه‌ها و مجله‌ها را طبقه‌بندی کنند و بر اساس سطح

۲۰ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی _____
مخاطبان و موضوعات و اهداف مرتبط درسی، اخبار مربوط در آن‌ها را جدا کنند و یا علامت بزنند و به کلاس بیاورند. سپس متناسب با موضوع درس برای ایجاد انگیزه در دانش‌آموزان یا به عنوان فعالیتی مکمل که رابطه بین درس با زندگی واقعی را نشان می‌دهد از آن استفاده کنند و بخش‌های مورد نظر را در اختیار دانش‌آموزان بگذارند» (فلاحیان و همکاران، ۱۳۸۹). در ادامه چند مثال دیگر از کتب مطالعات اجتماعی ذکر می‌کنیم:

مثال ۱: درس ۱۹ کتاب مطالعات اجتماعی سال شش با عنوان «دریا نعمت خداوندی» را در نظر بگیرید؛ خبر: *کارشناسان تخمین می‌زنند سالانه معادل پنج میلیون بشکه نفت وارد آب‌های خلیج فارس می‌شود (همشهری، ۱۳۹۸/۷/۱۵)*. با طراحی سؤالاتی نظیر ورود نفت به دریاها چه خطراتی برای آبیان دارد؟ اگر دریاها آلوده شوند با چه مشکلاتی مواجه می‌شویم؟ و... به موضوع درس می‌پردازیم.

مثال ۲: درس ۱۳ کتاب مطالعات اجتماعی سال سوم با عنوان «بازیافت» را در نظر بگیرید؛ خبر: *هر روز در تهران هفت هزار تن زباله تولید می‌شود. ۱۰ درصد (۷۰۰ تن) از این زباله‌ها؛ مقوا و کاغذ هستند (ایرنا، ۱۳۹۷/۱/۱۹، کد خبر: ۸۲۸۳۵۶۶)*. با طرح سؤالاتی نظیر بازیافت چیست؟ بازیافت چه کمکی به حفظ منابع می‌کند؟ چند راه پیشنهاد کنید که در خانه و مدرسه کمتر زباله تولید شود و... به موضوع درس می‌پردازیم.

۴-۲) تصمیم‌گیری در مورد اهمیت یا عدم اهمیت رویدادها

تصمیم‌گیری در مورد اینکه رویداد جاری در آموزش درس خاصی اهمیت دارد یا نه بر عهده معلم است. در واقع در مورد اهمیت داشتن یا نداشتن یک رویداد و ارتباط آن با موضوع درسی، معلم باید توجه داشته باشد که اخبار و رویداد جاری با اهداف آن درس و محتوای آموزشی آن مرتبط باشد. در این باره معلم به این سؤالات پاسخ بدهد که آیا مطالعه اخبار یا بریده روزنامه‌ها موجب حساسیت دانش‌آموزان به محیط پیرامون نظیر

آلودگی‌های زیست محیطی می‌شود؟ آیا فرصتی برای بحث و گفتگو، اظهار نظر کردن و تبادل نظر فراهم می‌کند؟ آیا موجب علاقه‌مندی دانش‌آموزان به مطالعه جانبی و نیز خواندن مطبوعات و مجلات می‌شود؟ آیا موجب تقویت سواد خواندن، تقویت قدرت فهم و درک مطلب و نیز افزایش خزانة لغات دانش‌آموزان می‌شود؟ آیا موجب شناسایی دانش‌آموزان از شیوه‌های اطلاع‌رسانی (دیداری، شنیداری، مکتوب، دیجیتال و...) می‌شود؟ آیا موجب تقویت مهارت‌های تفکر انتقادی، حل مسأله می‌شود؟ در صورت مثبت بودن پاسخ‌ها می‌توان امیدوار بود که رویداد جاری می‌تواند در آن درس مورد استفاده قرار بگیرد.

۵-۲) تمرکز بر علایق دانش‌آموزان در انتخاب رویدادهای جاری

همانطور که گفته شد معلم تعیین می‌کند که آیا این رویداد جاری با فرآیند تدریس و درس حاضر اهمیت دارد یا نه. با این حال معلم می‌بایست در این کار علائق دانش‌آموزان را در نظر بگیرد؛ مثلاً یکی از علائق دانش‌آموزان موضوع عید نوروز، چهارشنبه آخر سال، مراسم درختکاری و غیره است. در این مورد معلم یا خود یا از دانش‌آموزان می‌خواهد که اخبار مجلات و روزنامه‌ها و سایت‌های خبری را در مورد آن موضوع تهیه کرده و به کلاس بیاورند و در کلاس ارائه کنند.

مثال ۱: درس ۲۲ کتاب مطالعات اجتماعی سال چهارم با عنوان «روزهای مهم» را در نظر بگیرید؛ خبر: مدیرکل میراث فرهنگی کرمان‌شاه: آیین‌های ثبت ملی شده در نوروزگاه‌های کرمان‌شاه اجرا می‌شوند (خبرگزاری مهر، ۱۳۹۸/۱۱/۲۸، کد خبر: ۴۸۵۳۸۰۱). در این درس می‌توان هم اهمیت تاریخی نوروز و تغییرات تدریجی آن (زمان، تداوم و تغییر) را بیان کرد، هم به اهمیت دید و بازدید نوروزی پرداخت (فرهنگ و هویت) و هم بحث خریدهای نوروزی را مطرح کرد (منابع و فعالیت‌های اقتصادی) و غیره.

مثال ۲: درس ۲۱ کتاب مطالعات اجتماعی سال چهارم با عنوان «تقویم» را در نظر بگیرید؛ می‌توان کلاس را به چند گروه

تقسیم کرد که هر گروه مهم‌ترین مناسبت‌های یک ماه یا یک فصل (به ترتیب) را شناسایی و استخراج کند. یا هر گروه مهم‌ترین مناسبت‌های ماه یا فصل را بر حسب موضوع (مذهبی، طبیعی، ملی و...) شناسایی و استخراج کند.

۶-۲) ملاک‌های اداره بحث و گفتگو درباره رویدادهای جاری

بحث و گفتگو به عنوان یک روش تدریس مستقل و نیز یک روش مکمل برای راهبرد رویدادهای جاری به کار می‌رود. با این حال بحث و گفتگو امری سهل و ممتنع است. یعنی آسان و سهل است؛ چون از دانش آموزان خواسته می‌شود که نظر خود را بگویند (حرف بزنند) و از سویی ممتنع و دشوار است؛ چون دانش آموزان ممکن است ندانند چه باید بگویند و چه نگویند و چگونه بر بحث متمرکز شوند. نکته دیگر اینکه به کارگیری بحث و گفتگو در کلاس درس هم فرصت است و هم تهدید. یعنی ممکن است خوب اداره نشود، به حاشیه کشیده شود، از اهداف درس دور شود، دانش آموزان همدیگر را مسخره کنند، سر و صدا ایجاد شود و... (تهدید) و نیز ممکن است موجب تقویت هنر گوش کردن، تقویت فن سخنوری، استدلال کردن، تبادل نظر، رشد تفکر انتقادی شود و... (فرصت). صاحب نظران ملاک‌هایی و معیارهایی برای اداره بحث و گفتگو در راهبرد رویدادهای جاری در نظر می‌گیرند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از:

- ۱- **جدا کردن حقایق از عقاید؛** در این مورد باید گفت که فراگیران باید به دنبال کشف حقیقت باشند نه اینکه عقیده شخصی خود را تحمیل کنند. بین حقیقت و عقیده شخصی خود که آن را حقیقت می‌پنداریم مرز باریکی وجود دارد که تمیز آن کاری نسبتاً دشوار است.
- ۲- **توجه به سایر دیدگاه‌ها؛** دانش آموزان می‌بایست بدانند که حقیقت به صورت مطلق نزد آنان (فرد یا گروه) وجود ندارد. بلکه حقیقت امری متکثر است و به تنهایی نزد کسی نیست و هر کس ممکن است بهره‌ای از آن را داشته باشد. باید دیدگاه و نظرات دیگر دانش آموزان را بشنوند و به آن احترام بگذارند و از هر گونه مطلق‌گرایی فردی و گروهی پرهیز کنند.

۳- توجه به اصول اخلاقی در برخورد با دیدگاه‌ها و یا تعبیر و تفسیر وقایع؛

مهم‌ترین رکن در مباحثه و گفتگو، اخلاق و رعایت اصول و معیارهای اخلاقی است. در این مورد در برخورد با دیدگاه‌ها و نظرات دیگر یا در تفسیر و تعبیر یک موضوع و پدیده اجتماعی یا واقعه، باید از هرگونه پیش داوری، قضاوت ارزشی، تهمت زدن، انگ زدن، تحقیر کردن و تمسخر کردن پرهیز کرد.

۶-۲) چگونگی طراحی یک واحد درسی کوچک با موضوع رویدادهای جاری

در طراحی یک واحد یادگیری و درسی ابتدا توسط دانش‌آموزان (یا توسط اعضای یک گروه) سؤالات متعددی درباره زوایا و ابعاد متفاوت و متنوع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، تاریخی و جغرافیایی و زیست محیطی یک رویداد مطرح می‌شود. سپس گروه‌های مختلف برحسب تقسیم کار صورت گرفته به تحقیق و جستجو در مورد آن می‌پردازند و پاسخ‌ها و پیشنهادها و راه کارهای خود را ارائه می‌کنند. معلم در طراحی واحد یادگیری مبتنی بر راهبرد رویدادهای جاری به تناسب و تطابق آن با اهداف برنامه درسی و نیز راهبردهای آموزشی و محتوای آموزشی باید توجه کند. در ادامه مثالی برای طراحی واحد یادگیری مبتنی بر رویدادهای جاری ذکر می‌کنیم.

مثلاً درس ۶ کتاب مطالعات اجتماعی سال ششم با عنوان

«محصولات کشاورزی، از تولید تا مصرف» را در نظر

بگیرید؛ خبر: رئیس سازمان جهاد کشاورزی استان سمنان:

بزرگترین سیلوی شرق کشور در سمنان افتتاح می‌شود

(خبرگزاری ایرنا، ۲۹/۱۱/۱۳۹۸، کد خبر: ۸۳۶۷۹۱۶۳).

پیش از طراحی واحد یادگیری معلم می‌بایست به سه پرسش محوری پاسخ بدهد:

- ۱- من به عنوان یک معلم امروز قصد دارم چه چیزی را آموزش دهم (اهداف)؟ دانش‌آموزان من در پایان درس اهمیت سیلو در نگهداری محصولات کشاورزی و نقش آن‌ها در تأمین غذای انسان‌ها را بدانند (دانشی - شناختی)، بتوانند انواع غلات و حبوبات را تفکیک کنند و برای هر کدام چند نمونه به کلاس بیاورند (مهارتی)، به اسراف نکردن، شکرگزاری و کمک به نیازمندان علاقه‌مند شوند (ارزشی و نگرشی).

۲۴ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی

۲- از کدام فنون، روش‌ها، مواد و وسایل استفاده کنم (روش‌ها و فنون)؟ پرسش و پاسخ، بارش مغزی و حل مسأله.

۳- چگونه تحقق اهداف را متوجه می‌شوم (ارزشیابی)؟ تهیه چک لیست یا سیاهه و پوشه کار.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

آموزش مطالعات اجتماعی - که نقشی اساسی در اجتماعی شدن دانش‌آموزان دارد - به ویژه در مقطع ابتدایی بسیار حائز اهمیت است. تحقق این امر نیازمند توانایی معلمان در بکارگیری راهبردهای متنوع و سازماندهی فرصت‌های یادگیری است. آنان باید قادر باشند واحدهای یادگیری را با تأکید بر مسأله‌ها و ظرفیت‌های محیط زندگی دانش‌آموزان به شیوه تلفیقی و با بهره‌گیری از راهبردهای جدید طراحی و تدوین نمایند. معلمان می‌بایست توانایی تحلیل برنامه درسی و تطبیق آن با نیازهای یادگیرندگان را کسب نموده و بتوانند با شناخت عمیق نسبت به برنامه درسی مطالعات اجتماعی فرصت‌های یادگیری تلفیقی را با بهره‌گیری از ظرفیت‌های محیط زندگی طراحی نمایند.

همانطور که گفتیم مبحث الگوها، فنون و روش‌های تدریس جزء لاینفک حرفه معلمی و عنصر ذاتی معلمی است. اما با گذشت چندین دهه، هنوز روش‌های تدریس منفعلانه و یک‌طرفه مانند روش سخنرانی و روش توضیحی در بسیاری از مدارس ما رایج است. از عمده‌ترین نقدهایی که می‌توان به روش‌های سنتی وارد کرد، می‌توان به غیر منعطف بودن، انباشته کردن ذهن دانش‌آموزان از انبوهی از اطلاعات، درگیر نشدن دانش‌آموزان در فرآیند یاددهی - یادگیری و... اشاره کرد. در نقطه مقابل یادگیری منفعلانه، روش‌های یادگیری فعال قرار می‌گیرد. یادگیری فعال در واقع شکلی از یادگیری است که در آن، دانش‌آموزان از طرق فعالیت‌ها، کنش‌ها و درگیر شدن در آموزش و مباحث کلاسی، در فرآیند یادگیری حضوری فعال پیدا می‌کنند و از موضع انفعال خارج شده و در جایگاه کنشگر قرار می‌گیرند. در روش‌های سنتی تدریس و آموزش، انگشت تأکید بر آموزش دهنده گذاشته می‌شود. اما در روش‌ها و الگوهای جدید، امر تدریس به عنوان یک فرآیند چندسویه، منعطف و تعاملی تعریف شده که نقش

معلمان نظارتی و تسهیل‌گری است. در روش‌های جدید، گزاره «معلم شاگردان» کنار می‌رود و گزاره «معلم- دانش‌آموزان» برجسته می‌شود.

در نوشتار پژوهشی حاضر از روش‌های جدید و فعال و خلاق در امر تدریس به دو مورد از مهم‌ترین راهبردها و رهیافت‌های نو و اثربخش در آموزش و یادگیری مطالعات اجتماعی یعنی ۱. «راهبرد پروژه‌ها»، ۲. «راهبرد رویدادهای جاری» اشاره کردیم. در این مقاله در معرفی و تحلیل راهبرد پروژه‌ها به مواردی نظیر دلایل و ضرورت و اهمیت این راهبرد در آموزش مطالعات اجتماعی، تقسیم‌بندی پروژه‌ها، طرح کلی پروژه‌ها، نحوه ارزشیابی از پروژه‌ها، مراحل مختلف طراحی پروژه دانش‌آموزی پرداختیم. همچنین در معرفی و تحلیل راهبرد رویدادهای جاری به موارد مهمی مانند ماهیت راهبرد رویدادهای جاری، ویژگی‌ها و مختصات رویدادهای جاری، اهمیت راهبرد رویدادهای جاری در آموزش مطالعات اجتماعی، چگونگی استفاده از آن در آموزش مطالعات اجتماعی، ملاک‌های اداره بحث و گفتگو در باره رویدادهای جاری و... توجه کردیم. در پایان امیدواریم مخاطب اصلی ما در این نوشتار که معلمان مقطع ابتدایی و دانش‌جو معلمان دانشگاه فرهنگیان هستند، بتوانند بهره‌ای از آن ببرند.

منابع

- ۱- اسدی، محمد و غلامی، خلیل (۱۳۹۵). سنتز پژوهی بر الگوی اثربخش تدریس در آموزش. دوفصلنامه مطالعات برنامه ریزی آموزشی، دوره پنجم، شماره نهم، بهار و تابستان ۹۵، صص ۱۴۴-۱۱۳.
- ۲- اصلاحی، علیرضا، رفاعی، دیار و جعفری، سکینه (۱۳۹۷). روش های تدریس اثربخش با تأکید بر فناوری های نوین. تهران، انتشارات آوای نور.
- ۳- امام جمعه، سیدمحمد رضا، سرمدی، محمدرضا و حاجی آخوندی، زهرا (۱۳۹۰). عنا صر اصلی برنامه درسی در نظریه آموزش و پرورش پائولو فریره. فصلنامه مطالعات برنامه درسی ایران، سال ششم، شماره ۲۰، بهار ۹۰، صص ۱۴۲-۱۷۱.
- ۴- درتاج، فریرز (۱۳۹۲). مقایسه تأثیر دو روش آموزش به شیوه سنتی و بازی بر انگیزه و پیشرفت تحصیلی دانش آموزان. فصلنامه روان شناسی مدرسه، سال دوم، شماره ۴، صص ۸۱-۶۲.
- ۵- رستگار، طاهره (۱۳۸۹). ارزشیابی در خدمت آموزش؛ رویکردهای نو در سنجش و تهران، انتشارات مؤسسه فرهنگی منادی تربیت.
- ۶- شورت، ادموند (۱۳۹۶). روش شناسی مطالعات برنامه درسی. ترجمه محمود مهرمحمدی و همکاران، چاپ پنجم، تهران، انتشارات سمت.
- ۷- فتحی آذر، اسکندر، محمودی، سعید، محمودی، فیروز و بدری، رحیم (۱۳۹۷). بررسی اثربخشی الگوی آموزشی پرسش و پاسخ در درس مطالعات اجتماعی پایه پنجم بر درک مفاهیم و تفکر انتقادی دانش آموزان. فصلنامه روش ها و مدل های روان شناختی، سال نهم، شماره ۳۱، بهار ۹۷، صص ۱۳۰-۱۱۱.
- ۸- فلاحیان، ناهید، آرام، محمد باقر، نادری، مریم، احمدی، آمنه (۱۳۸۹). روش آموزش مطالعات اجتماعی کد ۶۰۰۰. تهران، انتشارات سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی.
- ۹- عبدالملکی، صابر، ملکی، حسن و فجاجدمند، لیلا (۱۳۹۸). مؤلفه های اثرگذار بر تدریس اثربخش معلمان؛ مطالعه موردی معلمان پایه پنجم شهر تهران. دوفصلنامه پژوهش های آموزش و یادگیری، سال شانزدهم، شماره ۱ (۲۹)، بهار و تابستان ۹۸، صص ۱۳۵-۱۲۳.
- ۱۰- عرفانی، نصراله، محمودی، حشمت اله، جهرمی، فرهاد و نیوشا، بهشته (۱۳۹۸). تلویز و اعتباریابی پرسشنامه تدریس اثربخش آموزگاران. دوفصلنامه مطالعات آموزشی و آموزشگاهی، سال هشتم، شماره ۲، بهار و تابستان ۹۸، صص ۷۷-۴۹.

- ۱۱- محمودی، فیروز و صادقی، افسانه (۱۳۹۷). *فرا تحلیل اثربخشی روش های تدریس فعال بر پیشرفت تحصیلی دانش آموزان*. فصلنامه مجله مطالعات آموزش و یادگیری، دوره دهم، شماره یکم، بهار و تابستان ۹۷، شماره پیاپی ۷۴/۱، صص ۷۴-۵۵.
- ۱۲- میرزایی، جمشید، اکار، حمید و کریمی منش، شمس الدین (۱۳۹۴). *آموزش مطالعات اجتماعی؛ ویژه دانشجویان علوم تربیتی (کد: ۳۳۱۱۲۳)*. تهران، انتشارات پالیز سخن.
- ۱۳- میرزایی، جمشید و خزایی، فاطمه (۱۳۹۴). *آموزش و پرورش در قاب جامعه شناسی*. تهران، انتشارات نظری.
- 14- Cojocariu, V. M., & Butnaru, C. E. (2014). *Asking question – critical thinking tools*. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 128, pp 22-28.
- 15- Eggen, Paul. & Kauchak, Don. (2010). *Educational Psychology* (fifth edition). Pearson. USA.
- 16- Fenstermacher, G. D & Soltis, J. F; (2009). *Approaches to teaching*. New York: Teacher college press.
- 17- Gurney, P. (2007). " Five Factors for Effective Teaching". *New Zealand Journal of Teachers' Work*. 4 (2), 89-98.
- 18- Havita, N; Barak, R, Simhi, E (2001). *Exemplary University Teachers: Knowledge and Beliefs Regarding Effective Teaching Dimensions and strategies*. *The Journal of higher Education*, 72(6):699-729
- 19- McKutcheon, G. (1995). *Development the Curriculum White Plains*, New York: Longman.
- 20- Monchinski, Tony (2008), *Critical Pedagogy and the Everyday Classroom*, New York: Springer.
- 21- Rink, J. E., & Hall, T. J. (2008). *Research on effective teaching in elementary school physical education*. *The Elementary School Journal*, 108(3), 207-218.